

CÁC BIỆN PHÁP TƯ PHÁP TRONG LUẬT HÌNH SỰ MỘT SỐ NƯỚC TRÊN THẾ GIỚI

Th.S HÀ LỆ THỦY

Khoa Luật Hình sự Trường Đại học Luật Huế

Đặt vấn đề

Biện pháp tư pháp hay còn gọi là biện pháp xử lý hình sự khác là một công cụ hỗ trợ hiệu quả cho hình phạt. Nghiên cứu luật hình sự nước ngoài có thể nhận thấy, các nước đa số đều chấp nhận sự tồn tại đồng thời của hình phạt và biện pháp tư pháp trong Bộ luật Hình sự (BLHS) hoặc trong các văn bản luật hình sự. Tuy nhiên, cách thức quy định, hình thức thực hiện, tên gọi của các biện pháp tư pháp lại khác nhau tùy thuộc vào chính sách hình sự của mỗi nước.

1. Tên gọi của biện pháp tư pháp trong pháp luật hình sự nước ngoài

Trước hết có thể thấy rằng, các biện pháp tư pháp chính là các biện pháp cưỡng chế hình sự khác ngoài hình phạt. Các biện pháp này được hiểu là biện pháp tước hoặc hạn chế tự do, hoặc quyền hoặc là biện pháp về tài sản, chủ yếu có mục đích ngăn ngừa việc thực hiện tội phạm mới¹ hay là những biện pháp cưỡng chế không có màu sắc luân lý, áp dụng với các cá nhân nguy hiểm cho trật tự xã hội để phòng ngừa các tội phạm mà họ có thể gây ra².

Pháp luật hình sự các nước trên thế giới quy định về các biện pháp áp dụng đối với người phạm tội bên cạnh hình phạt bằng các tên gọi khác nhau. Điều 8 BLHS Thụy Điển quy định: “Ngoài hình phạt, luật pháp còn quy định các biện pháp đặc biệt khác áp dụng cho tội phạm như tịch thu tài sản, phạt tiền doanh nghiệp, bồi thường thiệt hại và các biện pháp pháp lý khác theo quy định của pháp luật (Luật 1986:118)”. Các biện pháp nêu trên được quy định tại chương 36 với tên gọi là **Các biện pháp đặc biệt khác**. Mặc dù không đưa ra khái niệm các biện pháp đặc biệt khác, nhưng, BLHS cũng đã xác định rằng, các biện pháp pháp lý đặc

biệt này có thể được áp dụng đồng thời cùng với hình phạt: “*Các quy định của luật pháp liên quan đến biện pháp xử lý đặc biệt phát sinh từ việc một người bị kết án cũng được áp dụng khi hình phạt khác quy định tại Điều 3 Chương 1 được áp dụng*” (Điều 11 - Chương 36); hoặc áp dụng độc lập với hình phạt: “*...nếu chế tài đối với tội phạm đã bị hủy bỏ thì Tòa án có thể căn cứ vào hoàn cảnh cụ thể mà quyết định sẽ áp dụng các biện pháp pháp lý nói trên*” (Điều 12 - Chương 36).

BLHS Liên bang Nga gọi các biện pháp xử lý hình sự khác ngoài hình phạt là **Các biện pháp pháp luật hình sự khác** quy định tại mục VI, chương 15 và chương 15-1. Các biện pháp này bao gồm: Các biện pháp chữa bệnh bắt buộc (từ Điều 97 đến Điều 104), tịch thu tài sản (Điều 104-1, 104-2) và bồi thường thiệt hại (Điều 104-3). BLHS cũng không dành riêng một điều khoản nào định nghĩa về biện pháp pháp luật hình sự khác hay quy định mục đích, ý nghĩa của việc áp dụng các biện pháp này. Tuy nhiên, trong từng biện pháp cụ thể, nhà làm luật lại quy định rất rõ cách thức áp dụng, mục tiêu áp dụng, thời gian áp dụng v.v...

Khoản 8 Điều 11 Chương 1 của BLHS Đức quy định: Các biện pháp trong BLHS bao gồm các biện pháp xử lý cải thiện và bảo đảm an toàn, biện pháp tịch thu lại, biện pháp tịch thu và biện pháp làm mất khả năng sử dụng. Như vậy, theo BLHS Đức tên gọi của các biện pháp xử lý hình sự khác ngoài hình phạt là **Các biện pháp pháp xử lý cải thiện và bảo đảm an toàn** được

¹ <http://www.gesetze-im-internet.de/stgb>

² Gaston Stefani, Georges Levasseur, Bernard Bouloc: *Droit pénal général*, 17e éd, Dalloz, 397, 2000.

quy định tại chương ba, mục thứ 6 (từ Điều 61 đến Điều 72) bao gồm các biện pháp sau: Lưu trú bắt buộc trong bệnh viện tâm thần, lưu trú bắt buộc trong trại cai nghiện, lưu trú bắt buộc trong trại bảo đảm an toàn, quản chế, thu hồi cấp phép lái xe, cấm hành nghề. Đối với biện pháp thu lại, tịch thu tài sản, biện pháp làm mất khả năng sử dụng tại mục 7 (Điều 73 đến Điều 77) không nằm trong chương các biện pháp xử lý cải thiện và đảm bảo an toàn, nhưng cũng không phải là hình phạt nên cũng có thể hiểu đây là biện pháp xử lý hình sự khác bên cạnh hình phạt. Có thể thấy, các biện pháp xử lý cải thiện và đảm bảo an toàn theo quy định của BLHS Đức không thuộc hệ thống hình phạt cũng không được coi như một loại hậu quả kèm theo³ như pháp luật hình sự một số nước khác trên thế giới mà là một hệ thống xử lý hình sự riêng biệt có mục đích cải thiện tình trạng của người bị áp dụng cũng như đảm bảo an toàn cho xã hội. Để quyết định các biện pháp xử lý này, Tòa án không chỉ căn cứ vào ý nghĩa của hành vi đã được thực hiện mà còn phải căn cứ vào ý nghĩa của các hành vi được dự liệu cũng như mức độ của sự nguy hiểm từ phía người phạm tội⁴. Điều 62 BLHS Đức quy định: “*Một biện pháp xử lý cải thiện và bảo đảm an toàn không được phép được ra lệnh nếu nó không tương xứng với ý nghĩa của hành vi đã được thực hiện bởi người thực hiện tội phạm và của các hành vi được dự liệu cũng như với mức độ của sự nguy hiểm từ phía người thực hiện tội phạm*”.

Khác với các nước khác, BLHS Trung Quốc không có một chương riêng quy định về biện pháp cưỡng chế hình sự khác bên cạnh hình phạt. Tuy nhiên, rải rác trong một số điều luật, BLHS Trung Quốc đã đề cập đến một số biện pháp như: Bồi thường thiệt hại, biện pháp đưa vào trường giáo dưỡng, cưỡng chế chữa bệnh, chịu cảnh cáo, viết kiểm điểm xin lỗi. Mặc dù không xây dựng một chương riêng quy định hệ thống các biện pháp xử lý hình sự khác song song với hình phạt như BLHS của Việt Nam

và các nước khác, nhưng những quy định trong BLHS Trung Quốc cũng cho phép hiểu rằng, các nhà làm luật Trung Quốc đã ghi nhận sự hiện hữu các biện pháp cưỡng chế hình sự khác bên cạnh hình phạt. Và chính các biện pháp này đã có tác dụng thay thế hình phạt hoặc hỗ trợ cho hình phạt tùy thuộc vào đối tượng bị áp dụng là người như thế nào (người bị tâm thần, trẻ em, người chưa thành niên phạm tội...) nhằm mục đích trừng trị người phạm tội và ngăn ngừa tội phạm.

2. Các biện pháp tư pháp cụ thể trong pháp luật hình sự nước ngoài

- Biện pháp tịch thu tài sản do phạm tội mà có.

Theo quy định tại Điều 1, 2 và 3, chương 36 BLHS Thụy Điển, tài sản bị tịch thu là tài sản do phạm tội mà có quy định tại Bộ luật này; vật gì nhận được trong việc thanh toán chi phí phải chịu liên quan đến tội phạm, nếu việc nhận tiền thanh toán cấu thành một tội theo quy định của Bộ luật này và giá trị của vật nhận được có thể bị tuyên bố tịch thu; tài sản được sử dụng làm phương tiện trợ giúp trong việc thực hiện tội phạm theo Bộ luật này hoặc là sản phẩm của tội phạm đó có thể bị tuyên bố tịch thu, nếu biện pháp đó là cần thiết để ngăn chặn tội phạm hoặc vì những lý do đặc biệt khác. Việc tịch thu cũng áp dụng đối với tài sản, mà việc sử dụng tài sản này cấu thành một tội theo quy định của Bộ luật này hoặc tài sản được sử dụng bằng một cách khác mà cấu thành một tội như vậy. Bên cạnh đó, việc tịch thu cũng có thể được quyết định đối với các vật có thể được sử dụng cho việc phạm tội, vật có ý định sử dụng là vũ khí trong việc thực hiện tội xâm phạm tính mạng, sức khỏe, vật trợ giúp trong việc thực hiện tội xâm phạm tài sản và đã bị phát hiện

³ Hậu quả kèm theo là hậu quả phát sinh từ hình phạt bao gồm: bị mất khả năng đảm nhiệm chức trách, khả năng được bầu và quyền biểu quyết, bị công khai bản án...

⁴ Xem Nguyễn Ngọc Hòa, Lê Thị Sơn, Về phần chung trong Bộ luật Hình sự cộng hòa Liên bang Đức, Tạp chí Luật học, số 9/2011, tr.30, 31.

trong các hoàn cảnh cho phép nhận định là sẽ được sử dụng để thực hiện tội phạm (Điều 3).

Cũng giống như Thụy Điển, BLHS Liên Bang Nga coi biện pháp tịch thu tài sản là một biện pháp cưỡng chế hình sự khác. Điều 104-1 quy định các tài sản sau thì bị tịch thu không hoàn lại và đưa vào sở hữu nhà nước bao gồm: Tiền, các đồ vật và các tài sản khác do phạm tội mà có, vật chuyển bất hợp pháp qua hàng rào hải quan Liên Bang Nga; tiền, các vật có giá trị và các vật khác do phạm tội mà có; tiền, các vật có giá trị và các tài sản khác đang được sử dụng hoặc được dùng để cấp phát tài chính của chủ nghĩa khủng bố, băng nhóm tội phạm; các công cụ, trang thiết bị hoặc các phương tiện khác dùng để thực hiện hành vi phạm tội thuộc sở hữu của bị can. Bên cạnh đó, nếu các vật cụ thể thuộc tài sản nói trên không thể tịch thu được do các nguyên nhân khách quan khác như đã được bán, được sử dụng, hoặc bị mất mát, thì có thể tịch thu số tiền tương ứng với giá trị của vật đó (Điều 104-2). Chúng tôi cho rằng, đây là một quy định tiến bộ.

BLHS Đức quy định việc tịch thu tài sản có thể thực hiện đối với các đồ vật do tội phạm đã mang lại hoặc đã được sử dụng cho việc thực hiện hoặc chuẩn bị thực hiện tội phạm hoặc đã được xác định cho việc đó (Điều 74).

Trong khi đó, BLHS Trung Quốc lại coi đây là hình phạt bổ sung. Tài sản bị tịch thu là toàn bộ hoặc một phần tài sản thuộc sở hữu riêng của người phạm tội có tính đến điều kiện sống sau này của người phạm tội. BLHS Việt Nam cũng coi đây là hình phạt bổ sung với nội dung, điều kiện áp dụng tương tự như cách quy định của BLHS Trung Quốc. Còn với nội dung của biện pháp tịch thu tài sản mà BLHS Thụy Điển, Nga, Đức quy định, BLHS Việt Nam cũng có định biện pháp này trong hệ thống các biện pháp tư pháp với tên gọi: Biện pháp tịch thu vật, tiền trực tiếp liên quan đến tội phạm.

- *Biện pháp bồi thường thiệt hại*

BLHS Trung Quốc quy định người phạm tội không những có trách nhiệm bồi thường dân

sự, mà còn phải bồi thường thiệt hại trong trường hợp người phạm tội gây thiệt hại về kinh tế. Cụ thể là: Nếu hành vi phạm tội còn gây thiệt hại về kinh tế, thì ngoài chế tài theo luật hình sự, còn phải căn cứ vào các tình tiết cụ thể để buộc người phạm tội phải bồi thường thiệt hại kinh tế (Điều 36). Với quy định này có thể thấy biện pháp bồi thường thiệt hại được coi như một biện pháp hỗ trợ cho hình phạt vừa nhằm trừng trị người phạm tội, vừa để bảo vệ quyền và lợi ích hợp pháp của người bị hại. Tuy nhiên, một điểm đặc biệt ở đây là biện pháp này lại được quy định thành các nội dung trong hình phạt và áp dụng hình phạt trong khi tại các Điều 32, 33, 34 Mục 1 Chương III BLHS Trung Quốc quy định về các loại hình phạt không hề đề cập bồi thường thiệt hại là một loại hình phạt. Mặc dù vậy, BLHS Trung Quốc đã có những quy định về việc Tòa án tuyên bồi thường thiệt hại cho người bị hại cũng tương tự như luật hình sự Việt Nam, nên có thể xem đây là một loại biện pháp cưỡng chế hình sự khác ngoài hình phạt.

BLHS Nga cũng quy định biện pháp bồi thường thiệt hại tại Điều 104-3: "*Người phạm tội phải bồi hoàn thiệt hại gây ra cho người chủ sở hữu hợp pháp...*". Biện pháp phải được áp dụng trước biện pháp tịch thu tài sản nếu người phạm tội bị áp dụng hai biện pháp này. Trong trường hợp nếu vì tịch thu tài sản phạm tội, mà người phạm tội không còn tài sản khác để bồi thường thiệt hại cho chủ sở hữu hợp pháp, thì một phần giá trị của tài sản bị tịch thu sẽ được dùng để bồi hoàn cho chủ sở hữu hợp pháp, phần còn lại sẽ được sung vào thu nhập quốc gia. Quy định này nhằm bảo vệ quyền và lợi ích của người bị thiệt hại về tài sản qua đó bảo vệ quyền sở hữu tài sản của cá nhân.

- *Biện pháp bắt buộc chữa bệnh*

BLHS Liên bang Nga quy định biện pháp bắt buộc chữa bệnh được áp dụng đối với 3 đối tượng: Người đã có hành vi phạm tội trong trạng thái không kiểm soát được hành vi, người mà sau khi phạm tội bị rối loạn thần kinh, người đã phạm tội và đang bị rối loạn thần kinh dẫn đến

không thể có năng lực hành vi (Điều 97). Biện pháp này có tác dụng thay thế hình phạt khi những người này không thể chấp hành hình phạt. Biện pháp này được thực hiện tại nơi thi hành án phạt tù đối với người phạm tội bị tuyên án phạt tù, tại các cơ sở của cơ quan y tế đối với người phạm tội bị tuyên các hình phạt khác.

Khác với pháp luật các nước có quy định biện pháp tư pháp áp dụng đối với người bị tâm thần hoặc người bị nghiện (coi đây là biện pháp bắt buộc chữa bệnh tại cơ sở chuyên khoa y tế), BLHS Đức lại coi đây là các biện pháp xử lý tước tự do. Việc người phạm tội bị áp dụng biện pháp lưu trú bắt buộc tại bệnh viện tâm thần hoặc trại cai nghiện là nhằm tránh nguy cơ người này thực hiện hành vi trái pháp luật đáng kể gây nguy hiểm cho cộng đồng (Điều 63, 64). Ngoài ra, đối với người đã phạm nhiều tội và bị áp dụng hình phạt tù thì bên cạnh việc phải chấp hành hình phạt, người phạm tội sau khi chấp hành xong còn bị áp dụng biện pháp lưu trú bắt buộc trong trại đảm bảo an toàn. Điều 66, 67 quy định các biện pháp này được áp dụng kèm theo hình phạt và được thực hiện trước hoặc sau khi chấp hành hình phạt, qua đó có thể hiểu rằng, BLHS Đức coi các biện pháp lưu trú bắt buộc là biện pháp có tác dụng hỗ trợ cho hình phạt.

BLHS Trung Quốc quy định: Đối với người bị mắc bệnh tâm thần khi thực hiện hành vi nguy hiểm cho xã hội, thì không phải chịu trách nhiệm hình sự. Đối với người này, người nhà hoặc người bảo lãnh có nghĩa vụ phải tăng cường giám sát nghiêm ngặt và chữa bệnh cho họ. Trong trường hợp cần thiết chính quyền có thể cưỡng chế chữa bệnh. Như vậy, việc chữa bệnh là do người nhà thực hiện đối với người bị bệnh tâm thần khi phạm tội, mà không phải là một cơ sở y tế, một cơ sở chuyên khoa điều trị bệnh.

Trong khi đó BLHS Thụy Điển lại không quy định biện pháp bắt buộc chữa bệnh là biện pháp cưỡng chế hình sự khác trong BLHS mà lại quy định là một loại hình phạt trong hệ thống hình phạt áp dụng với người phạm tội bị bệnh

tâm thần (bao gồm cả người chưa thành niên bị bệnh tâm thần) với tên gọi là đưa vào cơ sở chăm sóc đặc biệt tại Điều 1 Chương 31. Nội dung, cách thức, đối tượng áp dụng biện pháp này căn cứ vào quy định của Luật Về dịch vụ xã hội hoặc Luật Đặc biệt về chăm sóc thanh, thiếu niên.

Ngoài các biện pháp nói trên, tùy thuộc vào điều kiện, hoàn cảnh của mỗi nước khác nhau mà các nước còn quy định các biện pháp cưỡng chế khác ngoài hình phạt đối với người phạm tội. Ví dụ, BLHS Thụy Điển quy định về biện pháp phạt tiền doanh nghiệp. Đây là biện pháp áp dụng đối với pháp nhân phạm tội mà chủ doanh nghiệp với tư cách là người đứng đầu doanh nghiệp phải chịu phạt khi tội phạm xâm phạm nghiêm trọng các nghĩa vụ đặc biệt gắn liền với kinh doanh và do chủ doanh nghiệp đã không làm những việc cần thiết để ngăn chặn tội phạm (Điều 7), nên có tác dụng hỗ trợ cho hình phạt. Đối với trường hợp không thể áp dụng hình phạt vì người phạm tội chết hoặc vì lý do khác, thì biện pháp này có thể vẫn được áp dụng (Điều 17). Trong trường hợp này, biện pháp phạt tiền doanh nghiệp có tác dụng thay thế hình phạt. BLHS Thụy Điển cũng ghi nhận các biện pháp pháp lý khác ngoài hai biện pháp tịch thu tài sản và phạt tiền doanh nghiệp. Tuy nhiên, các biện pháp này không được mô tả cụ thể trong BLHS, mà chỉ quy định: "*Các quy định của luật pháp liên quan đến biện pháp pháp lý đặc biệt phát sinh từ việc một người bị kết án cũng được áp dụng khi hình phạt khác quy định tại Điều 3 Chương 1 được áp dụng*".

Trong khi đó, BLHS Liên bang Nga có quy định về các biện pháp pháp lý khác áp dụng riêng đối với người chưa thành niên phạm tội bên cạnh hình phạt. Đó là biện pháp đưa vào trường giáo dưỡng riêng biệt thuộc loại hình khép kín của cơ quan quản lý giáo dục. Biện pháp này được áp dụng đối với người chưa thành niên phạm tội khi người này phạm tội nghiêm trọng, rất nghiêm trọng và được tòa án miễn chấp hành hình phạt. Mục đích của biện pháp này là

nhằm để sửa chữa, cải tạo người chưa thành niên phạm tội, những người đang cần những điều kiện giáo dục, dạy bảo đặc biệt và đòi hỏi phương pháp sư phạm đặc biệt. Ngoài ra, một điểm khác so với BLHS của các nước, đó là BLHS Nga đã quy định các biện pháp xử lý khác mà không phải là biện pháp xử lý hình sự áp dụng đối với người chưa thành niên phạm tội khi người này phạm tội ít nghiêm trọng, tội nghiêm trọng và được miễn trách nhiệm hình sự. Có thể hiểu rằng, đây là một biện pháp xử lý chuyển hướng đối với người chưa thành niên phạm tội, theo đó các em được đưa ra khỏi quy trình tố tụng hình sự thay vì phải đưa vào cơ sở giam giữ hay áp dụng các hình phạt tước các quyền và lợi ích nhất định theo các thủ tục tố tụng hình sự nhất định. Điều này sẽ đảm bảo được hiệu quả của việc giáo dục, cải tạo người chưa thành niên phạm tội. Đó là các biện pháp giáo dục bắt buộc sau: Cảnh cáo, chuyển cho bố mẹ hoặc những người thay thế bố mẹ, hoặc cơ quan chức năng nhà nước giám sát, giao trách nhiệm sửa chữa, đền bù thiệt hại đã gây ra, hạn chế thời gian rảnh rỗi và đặt ra những yêu cầu riêng đối với hành vi của người chưa thành niên phạm tội (Điều 90).

BLHS Đức quy định ngoài các biện pháp nêu trên còn có biện pháp quản chế, thu hồi cấp phép lái xe, cấm hành nghề. BLHS quy định quản chế được áp dụng kèm theo hình phạt. Trong trường hợp này, quản chế giống như hình phạt bổ sung quản chế trong luật hình sự Việt Nam. Biện pháp thu hồi cấp phép lái xe hay biện pháp cấm hành nghề cũng được áp dụng như một biện pháp đảm bảo an toàn đối với người có hành vi trái pháp luật bị kết án hoặc không bị kết án vì không có năng lực lỗi. Nói cách khác, biện pháp này có tác dụng thay thế hình phạt khi không phải chấp hành hình phạt. Bên cạnh việc quy định các biện pháp cải thiện và bảo đảm an toàn, ở phần riêng BLHS Đức đã có những quy định nhằm đảm bảo việc thi hành các biện pháp xử lý này. Cụ thể là quy định các tội phạm liên quan đến

việc cản trở việc thi hành án nói chung trong đó có việc cản trở thi hành các biện pháp xử lý nói riêng: Điều 258, khoản 1 Điều 258a BLHS Đức; hay các tội xâm phạm các hình phạt và các biện pháp biện pháp xử lý riêng biệt tại Điều 145c (Vi phạm điều cấm hành nghề), Điều 323b (Gây nguy hại cho điều trị cai nghiện).⁵

BLHS Trung Quốc quy định trong trường hợp một người được miễn hình phạt thì có thể *“tùy theo những tình tiết cụ thể của vụ án để buộc người phạm tội phải chịu cảnh cáo, viết kiểm điểm xin lỗi, bồi thường thiệt hại...”* (Điều 37). BLHS Trung Quốc không có một chương riêng quy định về trách nhiệm hình sự đối với người chưa thành niên phạm tội, tuy nhiên trong điều luật quy định về độ tuổi chịu trách nhiệm hình sự, Bộ luật đã gián tiếp quy định về vấn đề này. Đồng thời, Điều luật cũng quy định về biện pháp khác thay thế hình phạt để xử lý người chưa thành niên phạm tội: *“Trong trường hợp không xử phạt hình sự đối với người chưa đủ 16 tuổi, thì phải yêu cầu chủ gia đình hoặc người giám hộ quản giáo. Trong trường hợp cần thiết có thể bị đưa vào trường giáo dưỡng”*.

Tóm lại, việc quy định hai hệ thống song song này là sự biểu hiện tổng hợp sức mạnh cưỡng chế của Nhà nước trong đấu tranh phòng, chống tội phạm, mà cụ thể là sự hiện diện của biện pháp tư pháp đã chứng minh một điều rằng hình phạt không phải là phương tiện duy nhất trong công cuộc đấu tranh phòng và chống tội phạm. Để đảm bảo việc chống và phòng ngừa tội phạm, các cơ quan chức năng cần phải áp dụng đồng bộ các biện pháp ngăn chặn khác nhau thì mới có khả năng ngăn chặn và đẩy lùi tình trạng phạm tội ra khỏi xã hội. Việc tham khảo kinh nghiệm lập pháp trên đây của các nước về các biện pháp tư pháp sẽ góp phần hữu hiệu vào việc trừng trị người phạm tội cũng như giáo dục cải tạo người phạm tội. □

⁵ Xem Lê Thị Sơn, Về phần riêng Bộ luật Hình sự cộng hòa liên bang Đức, Tạp chí Luật học, số 9/2011, tr. 50, 51.